

AİLEDE DEĞERLER BİLİNCİ

Zaman zaman şu tür cümleler kullandığımız olur: “Çevremizi koruyalım, yaşlılara yardım etmek gerekir, dürüstlük önemlidir, başkasının hakkını almamalı...”. Bizleri bu ve benzeri şeyleri söylemeye ve böyle davranmaya iten şey, sahip olduğumuz değerlerdir. Değerler, ideal davranış biçimleri veya yaşam amaçları hakkındaki inançlarımız, davranışlarımıza yön gösteren standartlardır.

Yaşamımızda bizleri yönlendiren pek çok değer türü vardır: güzel-çirkin gibi estetik değerler, iyi-kötü gibi ahlaki değerler, sevap-günah gibi dini değerler, doğru-yanlış gibi mantıksal değerler. İnsanlar yaşamlarının her yerinde, her noktasında, çoğunlukla bilinçli olmasalar da, zihinlerindeki çeşitli değerleri davranışa dönüştürürler. Bu nedenle değerler, tutumlar ve davranışlarla yakından ilişkilidir, onlara yön verir.

Bireylerin, grupların kültür değerleri hakkında bilgi edinerek, onların tutum ve davranışlarını büyük ölçüde önceden kestirebiliriz. Ayrıca bireylerin önemli problemlerini, o kişilerin benimsedikleri değerler hakkında güvenilir bilgileri dikkate almadan anlamak, değerlendirmek ve yorumlamak zordur.

İnsanın yaşamdaki temel amacı yarına kalmaktır. İnsanın yarına kalmasını istediği şey kendisi dahil, fark ettiği her şeydir. Öncelikle kendisi, mümkün olduğu kadar uzun süre hayatta kalmak ister, bunun için kaliteli yaşamı önemser. Sonra, genleri yarına kalsın, çocukları, torunları yaşasın ister. Değer verdiği şeyleri, inançları yarına kalsın ister. Bu var-oluş çabası içinde kendisinden sonra gelenlere değerlerini bırakmak ister.

Değerler; sosyal yaşamı düzenler, bireyler arası bağlılığı artırır. Birlikte yaşayan insanların hangi değerleri merkez alacakları konusunda konuşmaları, fikir birliğine varmaları gerekir. Farklı değerlere sahip kişiler arasında veya kuşaklar arasında oluşan farklı değerlerden kaynaklanan çatışmalar ortaya çıkabilir. Ancak bu çatışmaları da “barışmak, uzlaşmak” gibi başka ortak evrensel değerler yardımıyla çözmek mümkündür.

Değerler, bir yandan bilişsel süreçleri, bireysel tutum ve davranışları etkilerken, diğer yandan toplumun kültürel kalıplarıyla etkileşimde bulunur ve onları yansıtır. Değerler dinamikdir; hem toplumdaki topluma, hem de zaman içinde değişir. Günümüzde geleneksel değerlerin yerini, toplumsal değişimin ve küreselleşmenin getirdiği bazı yeni değerler almaya başladı. Örneğin, itaatkârlık ve kanaatkârlık, artık eskisi kadar güçlü değerler değil. İtaatkârlığın yerini akılcılık ve sorgulamacılık, kanaatkârlığın yerini ise girişimcilik ve rekabet almaya başladı. Değişimin tümüyle iyi veya kötü olduğunu söylemek mümkün değildir; çünkü iyi ve kötü şeklindeki yargılar da, aslında şu anki değerler sistemimizin bir ürünüdür.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte küçülen dünyamızda artık geleneksel ve yerel değerler, yerini çoktan temel ve evrensel değerlere bıraktı. İnsani değerler ya da temel değerler dediğimiz özellikler, insanın biricikliği, özgür irade ve yaşam tarzı üzerine kurulmuştur. Sevgi, sorumluluk, doğru davranış, iç huzur, eşitlik, şiddetten kaçınma, insanlık onuru, hoşgörü, mutluluk, sabır, cesaret, paylaşma, saygı, merhamet, dürüstlük... vb. gibi temel insani değerler, insanın en iyi tarafını ortaya çıkarmayı ve onun kişiliğini bütünüyle geliştirerek, insani mükemmeliğe erişmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

Değerler her çağda üretim biçimiyle, yaşama ve düşünme biçimiyle karşılıklı ilişki içinde olmuştur. Her çağ, kendi değerlerini üretir ve aynı anda bu değerler de, o çağa şekil verir. Son yıllarda, bilgi çağında, yeni sayılabilecek birtakım değerler gelişti. Çevrecilik, insan hakları, verimlilik, toplam kalite... vb. Teknolojik gelişmeler de yeni değerler ortaya çıkarıyor, bunlardan biri bilgisayar etiği. Değişim kaçınılmaz; ancak hızlı değişim, bireylerin uyum sağlamasını zorlaştırabilir. Bu hızlı değişim, artık kuşaklar arasında değil, aile içinde bile çatışmalara yol açıyor.

Artık insanların sosyal çevresi aile ile sınırlı değil; televizyon, sinema, dergi, internet, reklamlar aracılığıyla bütün dünya, genç insanın sosyal çevresi olmuştur. Bu nedenle artık ailenin, çocukların değer sisteminin gelişmesindeki etkisi, eskiye göre daha azalmıştır.

Ergenlik döneminde, arkadaş çevresi önemli bir değer sistemi oluşturur. Eskiden aile içinde öğrenilen ve aktarılan değerler, küçülen dünyada artık sosyal çevreyle de oluşmaktadır. Aileler, değer sisteminin gelişmesinde çocukları üzerindeki etkileri azaldığı için, sahip oldukları değerleri, çocuklarına yeterince aktaramadıklarını hissetmektedirler. En çok sosyal alanda, gençlerin tutum ve davranışlarının kendi değerleriyle uyuşmadığını gördüklerinde rahatsız olmaktadırlar. Bu durum, insanları toplumsal olarak değerler konusuna daha duyarlı hale getiriyor. Böylece değerler eğitimi daha programlı ve sistemli bir şekilde çocuklarına vermek istiyorlar. Bu noktada, önemli bir sosyal kurum olan okulların, bu konu üzerine eğilmelerinin önemi artıyor.

Değerler nasıl aktarılır?

Değerlerin öğrenilmesi, rol öğrenmesi şeklinde bir sosyal öğrenmedir. Herkesin toplum içinde bir konumu (kız, erkek, memur, evli, genç, yaşlı... vb.) ve bu konumu için toplumun uygun gördüğü rolleri vardır. Biz bulunduğumuz konumda, o konumdaki insanların neler yapması, neler düşünmesi, nelere değer vermesi gerektiği vb. hakkında bilgilere sahip oluruz. Bu da yaşamımızda küçük yaşlardan itibaren önce anne-babamızı, sonra da yaşımız büyüdükçe diğer önemseydiğimiz kişileri model olarak alma şeklinde kendini gösterir. Sahip olduğumuz değerler, arkasında toplum desteği olduğunda daha kalıcı hale gelir, fakat bu destek zayıflayınca değerler de değişmeye veya bozulmaya başlayabilir. Sonuç olarak değerler eğitimi en iyi yaşantıyla verilebilir.

Değer aktarımında, çocuk oyuncaklarının da önemli bir işlevi vardır. Bez bebek yapıp onu kucağına alan çocuk, farkına bile varmadan içinde yaşadığı toplumun “annelik değerlerini” de kazanmış olur. Bebeğini emzirerek doyurması, sallayarak uyutması, oynaması için yanına oturtması, yanlış bir şey yaptığını görerek azarlaması; bütün bunların temelinde çocuğun içinde yaşadığı toplumun “değerleri” yer almaktadır.

Günümüzde bez bebeklerin yerini artık “Barbie bebek”ler almaktadır. “Barbie bebek”, incecik, güzel, sarışın, özgüvenli, bağımsız, kendi başına yaşayan bir genç kızdır. Evli değildir, sadece erkek arkadaşı vardır. Üç katlı, çok modern, rahat ve şık bir evi vardır. Yemeklerini evinin verandasında yer, mutfağı geniş ve moderndir. Evinin önünde hız yapabilen gösterişli bir spor arabası vardır. Gardrobu çok zengindir. Günün her saati için bir çok giysisi vardır. “Barbie bebek”, çalışmamaktadır, eğitimi de belli değildir. Paranın nereden geldiği belli değildir, ama bebek olduğu için herhalde anne-babası, ona bu rahatı ve lüksü sağlamaktadır. Günümüzde genç kızlar, kendilerinin her şeyi olmasını bir zorunluluk, bunları ödemenin de ailelerinin görevi olduğunu düşünmüyorlar mı? Günümüzün tüketim toplumu değerleri, gerek reklamlarla, gerekse çeşitli filmlerle “Barbie bebek” tarzında bir yaşantıyı desteklemiyor mu?

Erkek çocukların idol oyuncakları ise “Action Man” ya da “Power Rangers” olarak bilinen “Kötülerle Savaşan Güçlü Adam” modelidir. Bu oyuncaklarla oynanan oyunların temasında, biz “güçlü adamlar”, onlar “kötü adamlarla” mücadele ederler. Elbette biz kazanıyoruz ve onlar “yok oluyorlar”. Onları silahlarımızla “imha ediyoruz”. Bu simgede de sosyal roller ve aktardığı değerler belirgin biçimde çizilmektedir. İyiler ve kötüler vardır; biz iyileriz; “onlar” kötüler, onlarla savaşmalıyız; görüşmek, konuşmak yasaktır; savaşı biz kazanırız; kazanmamız “kuraldır”. Dünyayı, insanları, ilişkileri, olayları ve durumları böyle kesinleştirmek, bu kesinliği de “siyah-beyaz karşıtlığında vermek”, erkek çocuk kişiliğinde fanatizm, saldırganlık, karşısındakiler hakkında önyargılar oluşturmak... vb. etkiler yapmaktadır. Aktarılan değerler de bunlarla ilgili olarak “düşmanlık”, “savaş”, “silahlar”, “hep kendini iyi ve haklı görmek” gibi insanlık değerlerine aykırı

nitelikler olarak aktarılmaktadır. Bu oyunlardaki “onlar”, çocuk için, sırasında kendi arkadaşları, öğretmeni, hatta kendi anne-babası bile olabilir. Çocuğun isteklerini yapmayan, ona kurallar koyan, yersiz ısrarlarını yerine getirmeyen herkes “onlar” sayılabilir. Böylece de “düşünmek”, “karşısındakini anlamaya çalışmak”, “birbiri ile konuşmak”, “sorunları görüşerek çözmek”, “birbirini anlamak ve barışmak” davranış kodları olarak iletilmemektedir. Bu davranışlar zayıflık, güçsüz olmak olarak değerlendirilmekte ve çocukların değer sistemlerinde olumsuz olarak algılanarak, mutsuzluk ve başarısızlık olarak değer bulmaktadır. Görülüyor ki, çocuğun hayatında model aldığı kişiler kadar, çocuk oyuncakları yoluyla iletilen sosyal roller, sosyal etkiler, sosyal davranışlar da değer sisteminin oluşmasında önemli rol oynamaktadırlar.

Okulda değerler eğitimi

Yeni yetişen bir insan için hangi davranışların doğru, hangi davranışların yanlış olduğu bir insanın yaşamını hangi temel değerlere yönlendirmesi gerektiği okul ders programlarında doğrudan ele alınan bir konu değildir. Sosyal ortam olan okullarda değerler, çocukların davranış ve tutumlarının sonucunda çevrelerinden gördükleri tepki ve yorumlarla gelişirler. Sınıf içinde oluşan ortak bir sosyal doku, çocukların değerlerini geliştirmesinde zemin oluşturur. Öğretmenler de öğrencilere sorumluluk vererek, olumlu ya da olumsuz pekiştiricilerle öğrencilerin değer sisteminin gelişimine yardımcı olurlar.

Değerler aynı zamanda öğretilbilir ve öğrenilebilen olgulardır. Günümüzde eğitim alanında da değerler eğitimi önemsenmekte, değerlerin çocuklara nasıl aktarılacağı konusunda çalışmalar yapılmaktadır. Sevgi, saygı, dürüstlük, paylaşma, işbirliği, hoşgörü, önyargısız yaklaşma, şiddetten kaçınma... vb. konuları kapsayan eğitim programları geliştirilmeye başlanmıştır. Bu programlarla amaçlanan, çocukları bu kavramlarla erken yaşlarda tanıştırmak, kendi akran grubuyla birlikte çeşitli masal, hikâye ve grup etkinliklerinden de yararlanarak bu kavramlar konusunda düşündürmektir. Tabii, bu, daha çok bilişsel süreçlere hitap eden bir yaklaşımdır. Fakat değerler daha önce de değindiğimiz gibi yaşantıyla öğrenilir. Bu nedenle sadece bu tarz bir eğitimle değerleri öğretmemiz mümkün değildir. Yaşamın içinde uygulamalara da ihtiyaç vardır. Bu amaçla da geliştirilen değişik projeler vardır. Bu sene, okulumuzda uyguladığımız öğretmen asistanlığı programı, akran danışmanlığı ve toplumsal hizmet programı gibi. Bu tür çalışmalarla çocuklara kendilerinden başkalarına karşı duyarlı olmayı, önyargısız yaklaşmayı, hoşgörüyü, yardım etmeyi, sevgiyi ve saygıyı, sorunları iletişim yoluyla çözmeyi uygulayacak ortamlar yaratılmaya çalışılmıştır.

Aile olarak neler yapılabilir?

Ergenlerin sorunlarının çoğu kez, ortaya çıkan bir olayla patlak verdiğini açıklayan araştırmalar, anne-babaların önce şok yaşadıklarını da belirtiyor. O zaman şu soruların önemi çok büyük: “Çocuklarınızı tanıyor musunuz?”, “Ne ölçüde tanıyorsunuz?”, “İç dünyalarını biliyor musunuz?”. Hepimiz çocuklarımızı tanıdığımızı sanırız, ama nelerini tanırız, nelerini biliriz? Bir anne ya da baba çocuğunun hangi yemekleri sevdiğini, hangilerini sevmediğini çok iyi bilir de, çocuğunun hayal kırıklıklarını bilir mi; çocuğunun okulda hangi derslerde başarılı olduğunu bilir, ama gelecekte neler beklediğini bilir mi? Çocuklarımızın nelerini bildiğimizi şöyle bir aklımızdan geçirirsek, tutkularını, özlemlerini, korkularını, kaygılarını, kendisi hakkında neler hissettiğini bilip bilmediğimizi sorgulayabiliriz. Böyle bir sorgulamayı içtenlikle yaptığımız zaman, gerçekte çocuğumuzun iç dünyası hakkında çok az şey bildiğimizi hayretle görebiliriz. Bunun yine değişen toplum ve dünya koşulları içinde birçok nedeni var. Yeni teknolojiler ve eğlence endüstrisi aile yapısını değiştiriyor. Günümüzde gençler ve çocuklar daha çok yalnızlık içinde kalıyorlar; çünkü, evdeki televizyon, bilgisayar ve internet, giderek konuşma ortamını kaldırıyor. Bu durum aile

içinde giderek artan yalnızlaşmaya ve birbirine yabancılaşmaya yol açabilmektedir. Artık ev içinde insanlar birbirleriyle ancak günlük gereksinmeler için konuşmakta, duygu ve düşünce paylaşımı ortadan kalkmakta, böylece ortak yaşam değerleri de azalmaktadır. Aile içindeki ortak değerlerin yerini, pazar ekonomisi ve tüketim değerleri almaktadır. Yani içinde bulunduğumuz toplumsal ve ekonomik düzen koşulları da bunu desteklemektedir.

Peki ne yapabiliriz? Bu toplumsal ve ekonomik düzen koşullarını, teknolojiyi çocuklarımızda istediğimiz değerlerin oluşması için nasıl kullanabiliriz?

Artık şirketler, vizyonlarının misyonlarının ne olduğunu tesadüfe bırakmıyorlar; vizyon, misyon belirleme çalışmaları yapıyorlar. Aynı şey, değerler için de yapılmalıdır. Biz de daha kaliteli yaşayabilmek için, aile toplantıları düzenleyerek ailemizin değerlerini belirleyebiliriz. Ailece düzenleyeceğimiz bir değerler toplantısında, ortada bir tartışma yokken, sakın bir ortamda, aile üyelerine ait ortak olan ve olmayan değerler üzerinde konuşabiliriz.

Çocuğumuzla daha çok küçük yaşlardan başlayarak, seyrettiği bir çizgi film, film, reklam ya da oynadığı bir bilgisayar oyunu hakkında konuşabiliriz. Orada neler olduğunu, bu konuda ne düşündüğünü sorabilir, çevresindeki olayları nasıl algıladığını anlamaya çalışabiliriz. Gerçek dünya ve değerlerle, bu teknolojilerin sunduğu değerler arasındaki farkı, anlayabileceği bir dille ve örneklerle açıklamaya çalışabiliriz. Bu teknolojileri ya da oyuncakları tamamen yasaklayamayacağımıza göre, onları kendi değerlerimizi verme konusunda araç olarak kullanabiliriz.

Değer aktarımı konusunda günümüz anne-babalarının geçmişteki anne-babalara göre işleri daha zor görülmektedir. Eskiden toplumun da desteklediği birçok değer, çocuklara yaşantıyla aktarılabilirken, artık sadece yaşantı yeterli olmamakta, anne-babaların bu konuyu bilinçli olarak çocuklarına aktarmaları için çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Çünkü çocuğun üzerindeki tek etken artık sadece aile değildir, sadece okul ya da arkadaş çevresi de değildir. Çocuklarımız artık tüm dünyadaki değişimleri bizden daha önce fark edip, daha çabuk etkilenmektedirler. Dolayısıyla bizim de dünyayı, yeni trendleri takip edip çocuğumuzun bunlardan nasıl etkilendiğini araştırmamız gerekmektedir.

Unutmayın, hepimizi tek tek yöneten yaşamın temel değerleridir. Bu değerlerin çocuklarımızda gelişimini tesadüflere ya da sosyal çevreye bırakmayalım, bizzat etkin olalım.

Hoşçakalın.

KAYNAKÇA

- Atabek, E. **Hayatımız ve Değerlerimiz**, Cumhuriyet Kitapları, 1999.
- Dilmaç, B. **İnsanca Değerler Eğitimi**, Nobel Yayınları, 2002.
- Dökmen, Ü. **Varolmak, Gelişmek, Uzlaşmak**, Sistem Yayıncılık, 2002.
- Hart, G. M. **Value Clarification**, Charles c Thomas Publisher, 1978.
- Lemin, M., Potts, H., Welsford, P. **Values Strategies**, Acer, 1994.